

HET WALKARTPARK IN ZEIST

Catharina L. van Groningen

Inleiding

Over de geschiedenis van het Zeister Walkartpark verscheen in 1995 een studie van gemeentearchivaris Pierre Rhoen.¹ Hij behandelde hierin de invloed van de Amsterdamse familie Walkart op de stedenbouwkundige ontwikkeling van het centrum van Zeist vanaf ongeveer 1818 tot 1908. Dit artikel begint met de verwerving door de gemeente Zeist in 1904 van het Overbosch of de overplaats van Middenhoeve, de buitenplaats van de Walkartfamilie tussen de Donkere Laan (thans Slotlaan), de Eerste Dorpsstraat en de Kerkweg.

Jonkvrouwe Marianne Henriette Walkart overleed op 2 maart 1904. Haar zuster Hendrika Suzanna Petronella Johanna was haar in 1901 voorgedaan. Beiden zijn begraven op de Oude Begraafplaats aan de Bergweg te Zeist.² In 1904 bedroeg het totale 'Walkartbezit' meer dan vijf hectare. Het was met name gesitueerd langs het Rond en de Slotlaan (afb 1). Een deel van het bezit, het zogenoemde Overbosch met de omvang van ruim twee hectare, werd gelegateerd aan de gemeente Zeist. Dit parkgedeelte dat later omgevormd zou worden tot het Walkartpark, was door de dames verworven in 1873 en uitgebreid en verfraaid in de jaren daarna tot 1895. De erlangs wandelende Zeistenaar hield van het park, ook al was het besloten en alleen vanaf de weg te zien:

'Onze bezoekers zullen zeker met eenige verrassing de schoone verandering opmerken, die het terrein der dames Walkart, links van de Donkere Laan, in den afgeloopen winter ondergaan heeft. In de plaats van een bouwvalligen en verwaarloosden koepel te midden eener woestij van struiken, ziet men nu een geregelde aanleg met op- en aangaanden grond, waterpartij, beplanting, wat het geheel tot eene aangename wandeling zal maken. En in allen geval voor de voorbijgangers een schoon gezicht oplevert...'.³

Na het overlijden van de laatste dame Walkart kwamen onmiddellijk geruchten in de wereld. In de Weekbode van 12 maart 1904 wist een verontruste inwoner te melden *'Het uitgestrekte, prachtig gelegen, met hoog opgaand hout begroeide terrein langs de Donkerelaan zal als bouwterrein verkocht worden*

Afb. 1 De oorspronkelijke entree van het Overbos van de familie Walkart aan de Donkere Laan in 1903. Op deze plaats zou in 1908 het nieuwe raadhuis worden gebouwd.

(Herkomst: Zeister Historisch Genootschap)

evenals de moestuin aan de overzijde...’.

Dat het zo'n vaart niet liep blijkt uit een schrijven van de burgemeester J.M. Clotterbooke Patijn van Kloetinge op 18 mei 1904 aan de Raad met de mededeling ‘...uit het heden ontvangen extract testament van wijlen Jonkvrouwe M.H. Walkart blijkt dat aan de gemeente Zeist is gelegateerd:

a. *Het overbosch gelegen aan de Donkerelaan (waaronder het perceel bewoond door den heer Reesink en de daarnaast gelegen stal), onder voorwaarde dat dit Bosch tot publieke wandeling worde opengesteld en open gesteld blijve.*

b. *Eene som van veertig duizend gulden tot onderhouden dezen wandelplaats.'*

Al ver voor de officiële overdracht van het park eind augustus neemt de gemeente contact op met de tuinarchitect Hugo Poortman. In september komt Poortman langs en geeft daarna een schriftelijk advies met de aantekening dat hij wel de algemene leiding van het werk op zich wil nemen, maar dat het niet mogelijk voor hem is zich met de dagelijkse leiding te belasten. Dit is voor de gemeente onoverkomelijk. Zij ziet af van zijn diensten. Een mondelinge opdracht wordt vervolgens verstrekt aan H. Copijn uit Groenekan.

Het plan van 1904

Copijn trof een besloten park aan met hoog opgaande bomen en een vijvertje. De beslotenheid van het park, tot stand gebracht door een omlopende aarden wal en door de dichte beplanting langs de randen werd als een positief element beschouwd en door Copijn gehandhaafd en versterkt.⁴ Hij schrijft in zijn rapport van 15 november 1904: *'Dit deel van het park toch vormt zulk een fraaie partij, dat alleen de nabijheid van den openbare weg verstoord, dat men niet in een groot bosch wandelt. Om die illussie soveel mogelijk te behouden moet de wal tusschen de Donkerelaan en het bosch weer met zorg worden bijgeplant. In het midden van het bosch is een open ruimte gedacht, met het oog op een talrijk publiek, bij warm en zonnig weder. De paden zijn eenigzins verlegd om de verleiding weg te nemen, groote bochten af te snijden'*.

Dit voor wat betreft het oude (noordelijke) gedeelte van het park. Bij het jongere deel stelde Copijn meer verbeteringen voor. De bestaande vijver bij de ingang moest iets worden verbreed en onregelmatiger van vorm gemaakt. De kop van de vijver zou zo met heesters ingericht moeten worden dat het niet duidelijk was hoe ze eindigde, teneinde de illusie van oneindigheid te creëren. Het gazon bij de oranjerie kreeg een fraaiere glooiing. De vrijkomende grond werd gebruikt om de grens tussen park en Kerkweg te maskeren. Doorzichten werden geschapen door 'hinderlijke dwarsbeplanting' op te ruimen. Een Laube met rozen en klimplanten voor de oranjerie gaf het gebouw een vriendelijker karakter. Interessant is de opmerking van Copijn dat langs de Kerkweg een aantal opgaande bomen

moest worden geveld voor de ontwikkeling van het onderhoud. Bij het nalaten van de kap zou alles op den duur doorzichtig worden en dat strookte niet met het gewenste streefbeeld. De grensbeplanting aan de Kerkweg had Copijn behoorlijk breed gedacht. Het totale plan zou f 4710,-- gaan kosten. (afb. 4) Op 5 december besloot de Raad na uitvoerige discussie het werk te laten uitvoeren. Vooral het voorgestelde besloten karakter dat de illusie van een groot park moest oproepen, de weinige toegangen en de kosten van het jaarlijkse onderhoud had de Raad zwaar op de maag gelegen. Het Overbosch zou in het vervolg de naam Walkartpark dragen.

Het werk werd aanbesteed en de Zeister bloemist G. Smitskamp (1875-1957) kreeg de opdracht tot uitvoering.⁵ Het werk werd snel uitgevoerd. Het park kon op 24 mei 1905 officieel geopend worden.

De ontwerptekening (afb. 4) en oude foto's (afb. 2 en 3) laten een zeer gevarieerd beplant beeld zien met een intensief en verrassend padenbeloop. Boomgroepen markeren de kruising van de paden. Open en gesloten gedeelten wisselen elkaar af binnen de door de paden gemarkeerde stukken. Langs de

Afb. 2 Gezicht op de oranjerie met Laube vanuit het westen, ca. 1930. (Herkomst: Zeister Historisch Genootschap)

Afb. 3 Gezicht over de vijver met fonteinrots richting de entree aan de Kerkweg, ongedateerd. (Herkomst: Zeister Historisch Genootschap)

randen staan hoge bomen met dichte onderbegroeiing. Juist door het 'ingewikkelde' padenpatroon, het fraaie reliëf en de afwisselende beplanting had men de indruk in een 'onmetelijk' bos te wandelen, in plaats van in een bescheiden stadsparkje.

Ingrepen in het park

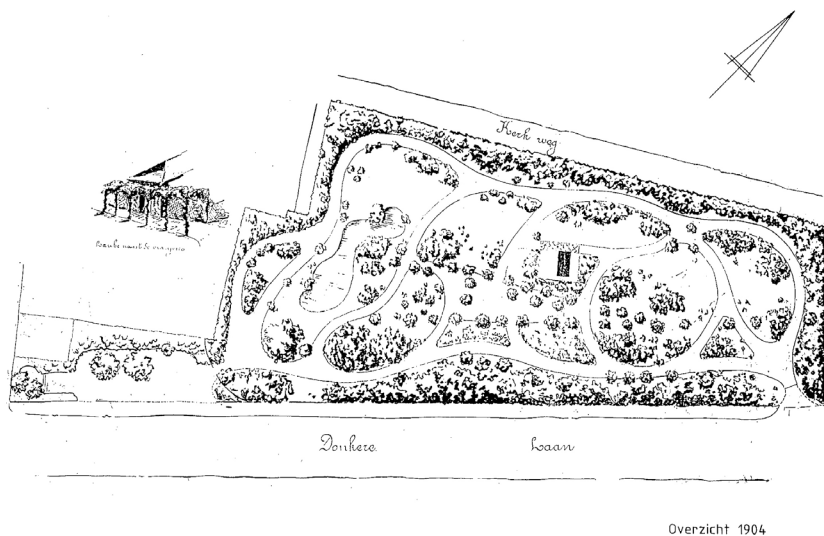
Daarmee is het verhaal niet ten einde. Twee onderwerpen bleven de aandacht vragen: de toegangen en de beslotenheid of geslotenheid. De discussies liepen hoog op. Plannen komen en gaan om het park opener te maken, de hoge grondwal te slechten teneinde vanaf de Donkere Laan een doorkijk door het park te creëren, de hekken door hulsthagen te vervangen, kortom een open park te scheppen met zon en lucht en licht in de avond, geheel tegenstrijdig aan het ontwerp van Copijn. Op oude foto's is te zien hoe mooi gesloten en afwisselend het park was met de hoge beuken, groepen rododendrons en treurwilgen. Eind jaren dertig van de 20ste eeuw was die afwisseling al sterk afgenomen.

Een overzichtskaart van het park van 1937 (afb. 5) laat zien dat de beplanting toen minder geconcentreerd was dan ten tijde van het ontwerp. De basisstructuur was nog aanwezig, maar de kenmerkende beslotenheid verdween in een rap tempo.

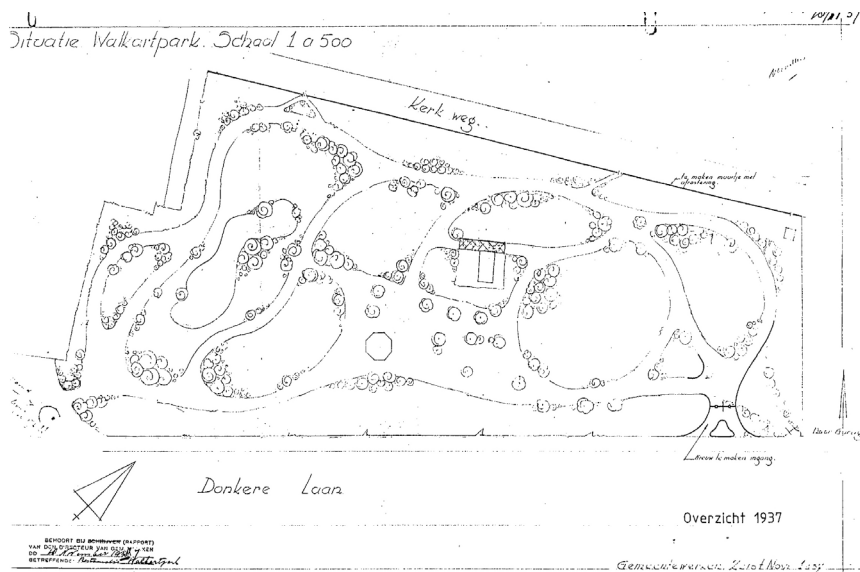
De grootste ingreep vond plaats in 1938-1940 in het kader van de werkverschaffing. Toen werden de hekken aan Kerkweg en Donkere Laan vervangen door een hulsthaagje. De entree aan noordoostzijde werd verlegd en twee entrees naar de Kerkweg werden bijgemaakt. De orangerie met Laube werd verwijderd, waardoor er midden in het park een grotere openheid ontstond. De wal langs de Donkere Laan werd afgegraven en het pad werd verhoogd. In de jaren 1945-1950 werd een derde entree aan de Kerkweg gemaakt. Bij het plaatsen van het Oorlogsmonument in 1951 kwam een pad te vervallen. Door het asfalteren van de meeste paden werd het beloop minder vloeiend dan voorheen.

Een andere ingreep die jarenlang in de zomermaanden het beeld van het park heeft bepaald, is de poffertjeskraam die vanaf begin jaren '60 ieder jaar weer werd opgebouwd.

In 1980 werd vergunning verleend voor het oprichten van een wijkonderkomen

Afb. 4 Ontwerptekening door H. Copijn, 1904. (Herkomst: Gemeentearchief Zeist; Uit: Renovatieplan Walkartpark Zeist)

Afb. 5 Gewijzigde situatie in 1937 met nieuwe ingangen aan de Kerkweg en Donkere Laan en de open ruimte rond de muziektent. (Herkomst: Gemeentearchief Zeist; Uit: Renovatieplan Walkartpark Zeist)

voor de plantsoenendienst aan de Kerkweg. Bij het onderkomen kwam een drie meter brede uitweg. (afb. 6)

Een laatste ingreep vond plaats in 2004. Op 30 november van dat jaar werd een vergunning verleend voor de herinrichting van de entrees. Zowel de Rijksdienst voor de Monumentenzorg als de Zeister Monumentencommissie hadden moeite met de ingreep die wederom een aanslag pleegde op de karakteristieke beslotenheid van het park. Met de ingreep werd de entree veel opener van karakter dan daarvoor. Ondanks de bezwaren besloot de gemeente de vergunning wel te verlenen, met het argument dat er wel degelijk rekening gehouden was met een aantal zaken en dat de overgebleven bezwaren details waren van minder importantie.

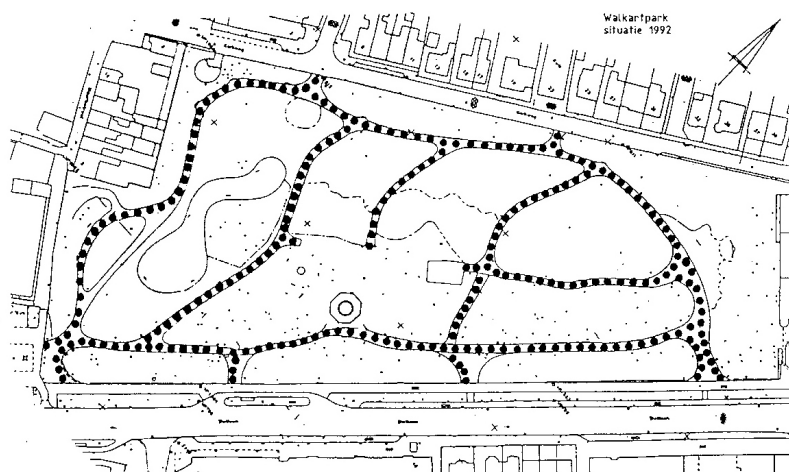
Bebouwing in het park

In het legaat was gestipuleerd dat het park een openbare wandelplaats moest worden. Permanente bebouwing hoorde daar niet in thuis. Bij de bouw van het

raadhuys in 1907 en de uitbreiding in 1938 aan de zuidwestkant van het park hadden de erven Walkart toestemming moeten geven. Toch was het park van meet af aan niet zonder bouwwerken. Bij het aanvaarden van het legaat in 1904 stonden in het park een orangerie, die daar in 1885 was gebouwd, aanvankelijk voor de winterberging van planten en later als theehuis, een neogotisch kinderspeelhuisje uit 1895 en een tuinkoepel op een heuvel midden in het park.⁶

In latere tijd werd een grote muziektent tussen de bomen gezet, dicht bij de orangerie. In 1970 heeft men op de fundering van de oude muziektent een zandbak met speeltoestellen gerealiseerd.

Een voor Zeistenaren bekend bouwwerk is de poffertjes- en wafelkraam. De kraam stond vanaf 1957 op het terrein naast het gemeentehuis. Omdat dit terrein als parkeerterrein nodig was verhuisde de poffertjeskraam naar het Walkartpark en kreeg de naam 'Parklust'. Ondanks herhaald aandringen om een permanente vergunning bleef de poffertjeskraam een tijdelijke opstelling.

Padenstructuur 1992

Afb. 6 Vereenvoudigde padenstructuur in 1992. Het park heeft aan de Slotlaan vier en aan de Kerkweg twee entrees. (Herkomst: Gemeentearchief Zeist; Uit: Renovatieplan Walkartpark Zeist)

In totaal was de kraam zeven maanden per jaar open. In de winter werd het spul opgeslagen op het terrein van de gemeente aan de Renesselaan. Het opbouwen van de kraam begint eind januari en duurt acht weken. Het opzetten is jaarlijks een hele procedure, vanwege een grote boom waaromheen het bouwsel moet worden opgetrokken, die dan in het midden van de keuken terecht komt. Het afbreken van de kraam start eind oktober en duurt drie weken. In 1995 werd een verzoek ingediend om het terrein te mogen verharderen: dat zou de opbouw van de kraam vergemakkelijken. In 2008 werd de kraam voor het eerst in jaren niet opgebouwd. De eigenaar kon door omstandigheden niet voor 1 april met de opbouwwerkzaamheden beginnen. Het seizoen zou uiteindelijk te kort zijn.

Een andere forse ingreep voor de beleving van het park betreft de bebouwing aan de noordoostkant. Hier verrees in de jaren '80 de Walkart Residence en de ING bank. Dat betekende tevens een verarming van de groene beslotenheid aan deze kant: bomen moesten gedund worden en ter plaatse werden groenblijvende heesters en hult aangeplant.

Gemeentearchitect Gijs Kuiper maakte in 2005 een ontwerp voor een permanent restaurant met 70 tot 90 zitplaatsen. Hij ontwierp een gebouw van veel glas met een zinken dak in de vorm van drie bladeren. Dit zou op de plaats moeten komen van de poffertjeskraam. De architect liet zich, zo luidde zijn toelichting, door de omgeving inspireren van stammen en takken als basis en bladeren als dak. Kuiper presenteerde zijn plan niet in opdracht van de gemeente, maar als eigen visie.

De monumentencommissie van Zeist was kritisch over het plan, mede omdat in de directe omgeving bij de vernieuwing van het Rond voldoende permanente horeca was. De commissie vond het ontwerp nogal dominant, juist door het gebruik van al het glas dat voor veel licht zorgt als het buiten donker is. De vraag deed zich ook nog eens voor of een dergelijk project wel strookt met de intentie van de schenking in 1904.⁷ Voorlopig is het plan dan ook niet tot uitvoering gekomen.

De monumenten in het park

In het park staat een aantal oorlogsmonumenten die tussen 1945 en 2002 daar zijn geplaatst.⁸

Van 29 juni 1945 dagtekent het Herdenkingskruis. Dit gedenkteken in de vorm van een houten kruis werd ter gelegenheid van de Dodenherdenking op de verjaardag van prins Bernhard als voorlopig monument opgericht. Pas na zes jaar, veel te lang volgens de inwoners van Zeist, zou het vervangen worden door een 'echt', een definitief monument: het Monument voor de Gevallen. Op 4 juli 1951 werd het uiteindelijk onthuld. De plaats in het park was lang overwogen en uiteindelijk bewust gekozen aan het eind van een lange as. Beeldhouwer Dirk Wolbers uit Den Haag maakte het beeld van een naakte jongeling met vlag die met zijn hand boven de ogen de toekomst inkijkt. De voorgrond bestaat uit een aantal gazons, geflankeerd door geboomte. Voor het park had de plaatsing enige gevolgen: de achtergrond moest worden dicht geplant om het zicht op een aantal gebouwen aan het oog te onttrekken. Paden en een uitgang naar de Kerkweg kwamen te vervallen en een pad werd omgelegd. Een monument voor de Joodse bevolkingsgroep die tijdens de holocaust het slachtoffer was geworden werd op 23 april 2001 onthuld: een granieten poort van 2.45 meter hoogte en 1.45 m. breedte waarop de namen van de 102 slachtoffers.

Het laatste oorlogsmonument in het Walkartpark werd geplaatst op 23 november 2002 en herdenkt de Zeistenaren die in Nederlands-Indië zijn omgekomen. Het was een initiatief van het Comité Indië-Gedenkteken Zeist. Het monument bestaat uit een stele, een grafplaat op een voet is van roestbruin graniet, met een belettering in zilver en eretekens in goudkleur. In twee kolommen staan de namen van de militairen gebeiteld met onder andere de vermelding van de erevelden waar zij liggen begraven.

Het park als monument

Op 19 april 1999 werd het Walkartpark aangewezen als beschermd rijksmonument. Het algemene belang wordt in de bijbehorende omschrijving als volgt geformuleerd:

'Het historische openbare wandelpark Walkartpark is in cultuurhistorisch en architectuurhistorisch opzicht van algemeen belang:

- vanwege de historische aanleg in late landschapsstijl in het begin van de 20ste eeuw;*
- als voorbeeld van een compositorisch geslaagd en goed bewaard gebleven*

openbaar wandelpark, waarbij op een betrekkelijk klein perceel een besloten park is geschapen met fraaie reliëfwerking;

– vanwege de plaats in het oeuvre van tuinarchitect H. Copijn.

De toekomst van het park

In zijn 100-jarig bestaan heeft het Walkartpark veel van zijn karakteristieken moeten inleveren. Ondanks de status van rijksmonument ligt het er in zekere mate verarmd bij. De afwisseling in beplanting, het gevarieerde en geraffineerde padenbeloop, het bijzondere reliëf, het besloten karakter, de glanzende ‘bosvijver’: dit alles is zo langzamerhand verschraald. Asfaltering van de paden, het fysiek openen van het park door het aanbrengen van diverse en brede toegangen, het afgraven van de wal heeft het park doorzichtig gemaakt. Vanaf de Slotlaan heeft men een doorkijk op de Kerkweg.

Tot slot een oproep aan de Gemeente Zeist om bij de plannen voor een uitbreiding van het gemeentehuis het park te betrekken en zijn oorspronkelijke schoonheid en wezen weer terug te geven: een openbaar wandelpark waarin men zich in een onmetelijk bos waant, zonder direct zicht op de buitenwereld.

Geraadpleegde archieven en literatuur

- Bouwarchieven Gemeente Zeist, BWT 9949, BWT 12841, BWT 13380.
- Copijn Utrecht, groenadviseurs BV., *Renovatieplan Walkartpark Zeist*, 2 dln. november 1993. (aanwezig in Gemeente Archief Zeist (GAZ), i nv. nr. III-341.1 en 341.2).
- Rhoen, R.P.M., ‘Een buitenplaats aan het Rond’, in: *Seijst*, 1995, nr. 4, p. 77-108.
- Rhoen, R.P.M., ‘Oorlogsmonumenten in Zeist’, in: *Seijst*, 2005, nr. I + II, p. 3-51.
- GAZ, Topografisch-historische documentatie. 14.4. Natuur, landschaps- en stedelijk schoon. Map I. Walkartpark.
- GAZ, Economische aangelegenheden. Map 6. Poffertjeskraam.

Noten

¹ Rhoen, 1995.

² Rhoen, 1995, p. 99-100.

³ Weekbode, 21 april 1877.

⁴ Zie voor de uitvoerige analyse van het Walkartpark met archiefgegevens: Copijn Utrecht, groenadviseurs BV., *Renovatieplan Walkartpark Zeist*, 2 dln. november 1993. (aanwezig GAZ, inv. nr. III-341.1 en 341.2) ongepagineerd.

⁵ Smitskamp tekende tuinen en parken voor particulieren in Zeist en omgeving (Dieptetuin van 't Valckenbosch in Zeist, park van Land en Bosch in 's-Graveland, de Algemene Begraafplaats aan de Woudenbergseweg in Zeist), maar had ook een eigen kwekerij aan de Weeshuislaan. Vanaf 1909 werd

Smitskamp adviseur van de gemeente Zeist.

⁶ Rhoen, 1995, p. 93-96. De oranjerie werd in 1939 overgebracht naar de gemeentelijke kwekerij aan de Choisyweg. Het kinderspeelhuisje is in 1901 verplaatst naar de Woudenbergseweg 34, waar het na een tijdelijke omzwerving nog steeds staat en de tuinkoepel kreeg na 1904 een nieuwe plaats in het park in de westhoek. Hier heeft hij tot in de jaren '40 van de 20ste eeuw nog gestaan.

⁷ Nieuwsbode, 8 febr. 2005.

⁸ Rhoen, 2005, nr. I + II, p. 25-38.